

*Олена Колибенко,
Олександр Колибенко
(Переяслав-Хмельницький)*

ПЕРШИЙ КНЯЗЬ ПЕРЕЯСЛАВЛЯ РУСЬКОГО ВСЕВОЛОД ЯРОСЛАВИЧ

Перший переяславський князь Всеволод Ярославич фактично заснував традицію, за якою у подальшому князі (його нащадки) розглядали свій перехід на переяславський стіл як обов'язкову умову отримання ними у подальшому київського великокняжого престолу. Таке сприйняття переяславського князіння було викликане у першу чергу його сакральносимволічним змістом, тобто уявленнями про сакральність самого міста, успадковану від болгарського Преслава Великого. Всеволод Ярославич зробив надзвичайно багато для розбудови Переяслава Руського й поглиблення його сакрального статусу, перетворивши оточену неукріпленими передгороддями дерев'яно-земляну фортецю на значний політичний, економічний та релігійний центр Русі. Його наступники аж до Юрія Володимировича продовжували розбудовувати Переяславль.

Ключові слова: Всеволод Ярославич, князь, Переяславль Руський, життєпис, місто.

Переяславське удільне князівство було утворене у 1054 р., коли, згідно із заповітом великого київського князя Ярослава Володимировича, місто Переяславль із землею було надане його молодшому сину – Всеволоду-Андрію Ярославичу [8, стб. 161]. Отже, це був найперший переяславський князь. Саме тому слід детально зупинитись на життєписі цього князя – засновника династії переяславських князів, який задав основні орієнтири та напрямки майбутньої зовнішньої і внутрішньої політики кількох поколінь його наступників.

Метою даної статті є аналіз основних чинників, що привели до формування системи, за якою київський великокняжий престол став розглядатися як виключна спадщина нащадків Всеволода Ярославича.

Народився Всеволод Ярославич у 1030 р. в Києві, був п'ятим сином Ярослава-Георгія Володимировича та Інгігерд-Ірини [Там же, стб. 149]. Першим шлюбом у 1046 р. він був одружений з Марією-Анастасією (мати Володимира Мономаха, померла у 1067 р.), дочкою візантійського імператора Константина X Мономаха і Склірини. В.М. Татіщев у своїй праці «История Российская от древнейших времен» з цього приводу зазначав: «Всеволод I, четвертый сын Ярославов, женат был на дочери Константина Мономаха, о чем в Степенной точно, но имени ея и когда брак был, не упомянуто, а надлежит искать по греческим» [12, с. 245, прим. 260]. У 1053 р. у Всеволода Ярославича народився перший син – Володимир (Мономах) [2, стб. 149; 3].

В ніч з 19 на 20 лютого 1054 р. на руках у Всеволода у Вишгороді помер його батько Ярослав Володимирович (похований у Софійському соборі в Києві) [8, стб. 161–162].

У лютому 1054 р. Всеволод Ярославич став першим удільним переяславським князем. У кінці лютого 1054 р. він здійснив похід на торків до Воїня, прикордонного міста Переяславського князівства у гирлі р. Сули, й переміг торків, які були притиснуті до кордонів Русі (і Переяславщини) новими мешканцями лівобережнодніпровських степів – половцями. У 1055 р., повертаючись від Воїня, Всеволод Ярославич уклав мир з половецьким ханом Блушем.

У 1059 р. разом з братами Ізяславом та Святославом Ярославичами Всеволод звільнив з поруба князя Судислава Володимировича, одинадцятого сина Володимира Святославича, колишнього псковського князя, посадженого у в'язницю ще його братом

Ярославом Володимировичем у 1035 р. У 1060 р. разом з Ізяславом і Святославом Ярославичами та Всеславом Брячиславичем Всеволод виступив у похід на торків і розгромив їх. Здійснений за ініціативою переяславського князя Всеволода Ярославича похід і перемога над торками дали несподівано негативні наслідки для нього і всього князівства. Розгромлені торки (берендичі, турпеї, коуї), як називали на Русі гузів, вже не змогли протистояти половцям, наступ яких на південні кордони Русі вони до цього фактично стримували. Результатом непродуманих дій Всеволода Ярославича стала важка поразка 2 лютого 1062 р. від численного й сильного половецького війська під проводом хана Сокала. Отже, на цей раз розгром торків пішов на користь половцям і, відповідно, на шкоду переяславцям. Всеволод Ярославич засвоїв цей урок і відразу ж запросив торків, як ворогів своїх ворогів, поселитися на території Переяславщини. Очевидно, саме тоді для них було збудовано «город», щоб вони могли залишати там у безпеці своїх дружин та дітей, виступаючи в далекі походи разом з переяславськими князями. На думку більшості сучасних дослідників, його залишками є городище поблизу с. Вінинці Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. [6]. Назву ж свою новий «город» переяславських торків отримав на згадку про посульський Воїнь, біля якого торки провели не менше п'яти років [4, с. 133].

У лютому 1067 р. Всеволод та Святослав Ярославичі виступили в похід на Всеслава Брячиславича і спалили Мінськ. 3 березня 1067 р. у битві на р. Немізі війська трьох князів Ярославичів розбили військо Всеслава Брячиславича. 10 липня 1067 р. Ярославичі уклали мир із Всеславом, а потім підступно захопили його та двох його синів у полон на р. Рші біля Смоленська і посадили у Києві в поруб.

Вдруге Всеволод Ярославич був одружений у 1067 р. з Анною, половчанкою. В.М. Татищев так прокоментував цю подію: «Всеволода первая княгиня скончалась 1067, и хотя о браке не показано, но по сему явно, что он вскоре женился, которой имя после объявлено Анна» [12, с. 247, прим. 279].

У 1068 р. князі Всеволод, Ізяслав та Святослав у битві на р. Альті були розбиті половцями, Ізяслав та Всеволод втекли до Києва. У 1070 р. народився син Ростислав.

У 1071 р. переяславські війська взяли участь у битві при Манцикерті як союзники Візантії [1, с. 315]. 20 травня 1072 р. князі Ізяслав, Святослав та Всеволод перенесли мощі князів Бориса та Гліба в новозбудовану кам'яну церкву у Вишгороді. Тоді ж Всеволод був одним із учасників «снему» у Вишгороді, де було прийнято «Правду Ярославичів» [11].

22 березня 1073 р. князі Всеволод та Святослав вигнали з Києва брата Ізяслава Ярославича. Після раптової смерті Святослава Ярославича 1 січня 1077 р. Всеволод Ярославич став великим київським князем. Однак, довго протриматись у Києві Всеволоду Ярославичу не вдалось і 15 липня 1077 р. він залишив Київ і пішов у Чернігів. 25 серпня 1078 р. на Всеволода Ярославича прийшли князі-ізгої Борис В'ячеславич та Олег Святославич з половцями і оволоділи Черніговом. Всеволод утік у Київ до Ізяслава Ярославича. Останній прийшов на допомогу Всеволоду й разом з ним та Володимиром Мономахом пішов на Чернігів, розгромивши Олега Святославича та Бориса В'ячеславича. У цій битві на Нежatinій Ниві 3 жовтня 1078 р. Ізяслав трагічно загинув і Всеволод Ярославич здобув собі київський престол як старший у роді, згідно із заповітом Ярослава [1, с. 316].

У липні 1079 р. Всеволод Ярославич уклав мир із половцями, яких привели до Переяслава князі Олег та Роман Святославичі, намагаючись повернути собі Чернігів. У результаті його домовленостей з половцями Романа було вбито, а Олега схоплено й заслано до Візантії. У Тьмуторокань Всеволод послав посадником свого воєводу Ратибора з Переяслава – надзвичайно талановитого та досвідченого керівника, який розпочав свою військово-адміністративну кар'єру ще як наблизений боярин Ізяслава Ярославича. У подальшому все життя і діяльність Ратибора були пов'язані з Всеволодом Ярославичем та його старшим сином Володимиром Всеволодовичем (Мономахом) [5].

У 1080 р. Всеволод послав Володимира Мономаха на придушення повстання переяславських торків, а у 1085 р. – на Ярополка Ізяславича до Луцька. У 1086 р. за наказом Всеволода було закладено у Києві церкву Андрія Первозваного й монастир. 5 грудня 1087 р. Всеволод Ярославич, Володимир Мономах та Ростислав Всеволодович поховали у Києві Ярополка Ізяславича, убитого найманим убивцею.

У 1089 р. Всеволод Ярославич одружив свого онука Мстислава Володимировича на дочці шведського короля Христині. 4 серпня 1089 р. германський імператор Генріх IV видав маніфест про свій шлюб з дочкою Всеволода Ярославича Євпраксією, колишньою дружиною покійного маркграфа Генріха Довгого фон Штадена [1, с. 317].

У кінці життєвого шляху першого переяславського князя Всеволода Ярославича у започаткованому ним родовому гнізді Всеволодовичів-Мономаховичів – Переяславлі Руському – розпочалося грандіозне по тим часам будівництво, в процесі якого було сформовано новий і остаточний вигляд єпископської частини дитинця [10, с. 137]. Хоч автор «Повісті временних літ» справедливо називає ініціатором і натхненником цього будівництва переяславського єпископа (митрополита) Єфрема, все ж слід розуміти, що без згоди і допомоги (в тому числі й матеріальної) великого київського князя Всеволода, у його родовому місті нічого б не могло бути здійснено. Слід також мати на увазі, що в Переяславі у цей час було зведено собор св. Архістратига Михаїла (патрона молодшого Всеволодового сина Ростислава) та церкву Андрія (патрона самого Всеволода), що теж не випадково. Всеволод Ярославич всіляко сприяв подальшому поглибленню сакрального статусу Переяслава, фактично заклавши нову руську парадигму: переяславський князь = майбутній великий київський князь.

Помер великий князь київський Всеволод Ярославич 13 квітня 1093 р. й 14 квітня був похований у соборі св. Софії у Києві. У літописній статті під 6601 (1093) р., присвяченій смерті Всеволода Ярославича, наведено яскраву й, за традицією, дещо апологетичну характеристику цього князя [2, стб. 207–208]. У перекладі Л. Махновця вона виглядає так: «Преставився великий князь Всеволод, син Ярославів, онук Володимирів, місяця квітня [в] тринадцятий день, а похований був [у] чотирнадцятий день; неділя тоді була страсна, а день був тоді великий четвер, коли його положили в гробі у великій церкві святої Софії».

Сей благовірний князь Всеволод змалку любив правду, і дбав він про убогих, і воздавав честь єпископам і пресвітерам, а над усе любив чорноризців і давав їм те, чого вони потребували. І сам же він здержувався од п'янства і похоті, тому й любив його отець його, так що [лучалось] говорити отцю його до нього: «Сину мій! Добре тобі, що чую я про твою сумирність, і радуюсь я, бо ти заспокоюєш старість мою. Якщо тобі бог дасть прийняти волость стола мого після братів своїх по праву, а не насильством, то коли одведе тебе бог од живоття твого, тут теж ти ляжеш, де ото я, коло гробу мого, тому що люблю я тебе більше, ніж братів твоїх».

Отож і збулося слово отця його, яке він говорив був, бо сей [Всеволод] прийняв-таки після всіх братів стіл отця свого, і по смерті брата свого [Ізяслава] сів у Києві, князюючи, хоча були йому [тут] прикrostі більші, гірші, ніж тоді, коли сидів він у Переяславлі. Бо коли він сів у Києві, прикрість була йому од синівців своїх, тому що стали вони дозояти йому, хоча чи волостей, – той сеї, а той другої. І він, мирячи їх, роздавав волості їм, а через них же прикрости настали йому і недуги. І надходила до нього старість, і стали йому подобатися думки молодих, і раду він чинив із ними. А ці й почали його підбивати, і [став він] невдоволений дружиною своєю першою, а людям не [можна було] знайти княжої справедливості. І стали тіуни його грабувати людей і обкладати продажами, [а] він [сього] не знав у недугах своїх.

І коли він розболівся вельми, [то] послав [гінця] по сина свого Володимира до Чернігова. І прийшов Володимир, [і], побачивши отця недужим, плакав вельми. І сиділи біля [Всеволода] Володимир і Ростислав, син його менший, а коли ж прийшов

час, преставився він тихо і спокійно і прилучився до предків своїх, княживши в Києві п'ятнадцять літ, а в Переяславлі – рік, і в Чернігові рік» [9, с. 131–132].

Сучасні дослідники життєвий шлях Всеволода Ярославича коротко визначають таким чином. За Л.В. Войтовичем, він був князем переяславським (1054–1076), чернігівським (1077–1078) і великим князем київським (29. 12. 1076–15. 07. 1077; 3. 10. 1078–13. 04. 1093) [1, с. 315]. За Л.Є. Махновцем, Всеволод Ярославич був князем переяславським, ростово-суздальським, білозерським, князем смоленським, чернігівським, великим князем київським (1. 01. 1077–15. 07. 1077; 3. 10. 1078–13. 04. 1093) [9, с. 476]. М.М. Корінний датує його перебування на переяславському столі 1054–1073 рр. [7, с. 274].

Як зазначає Л.В. Войтович, «Всеволод Ярославич помер в zenіті своєї слави на 63 році життя. Він був високоосвіченим, тонким аристократом. Знав шість мов, серед них безперечно шведську (цю мову, без сумніву, знали всі діти Інгігерди та Ярослава, сина Рогнеди) та грецьку, а також, можливо, латинь і німецьку. При ньому велось велике кам'яне будівництво в Переяславлі – укріплення дитинця, церкви, княжий терем, терми. В Києві князь збудував Видубицький монастир і організував в ньому скрипторій. Незабаром цей монастир став достойним суперником Печерського.

Як політик Всеволод Ярославич був надто м'яким і не зумів протистояти процесу роздроблення, котрий при ньому почав виходити з-під контролю. У внутрішній політиці Всеволод Ярославич частіше діяв у інтересах своєї сім'ї, ніж усієї Київської держави, забезпечуючи синові Володимиру Мономаху та онукам сильніші позиції в майбутньому. Ця його політика заклала основу звеличування Мономаховичів» [1, с. 317–318]. Важко не погодитись з цією характеристикою першого за ліком з когорта переяславських князів.

На нашу думку, слід також мати на увазі, що Всеволод Ярославич, фактично заснував традицію, за якою у подальшому князі (його нащадки) розглядали свій перехід на переяславський стіл як обов'язкову умову отримання ними у подальшому київського великокняжого престолу. Не підлягає сумніву, що таке сприйняття переяславського княжіння було викликане у першу чергу його сакральним-символічним змістом, тобто уявленнями про сакральність самого міста, успадковану від болгарського Преслава Великого. Всеволод Ярославич зробив надзвичайно багато для розбудови Переяславля Руського й поглиблення його сакрального статусу, перетворивши оточену неукріпленими передгороддями дерев'яно-земляну фортецю на значний політичний, економічний та релігійний центр Русі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л.В. Войтович. – Біла Церква, 2006. – 784 с.
2. Ипатьевская летопись (Полное собрание русских летописей. Том второй.) – 2-е изд. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 648 с.
3. Колибенко О.В. Володимир Всеволодович Мономах: великий князь київський чи «великий князь переяславський»? / О.В. Колибенко, О.В. Колибенко // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 28. – С. 5–19.
4. Колибенко О.В. Давньоруські топоніми Переяславщини / О.В. Колибенко, О.В. Колибенко // Наукові записки з української історії: зб. наук. стат. – Переяслав-Хмельницький: Золоті литаври, 2002. – Вип. 13. – С. 128–139.
5. Колибенко О.В. Переяславці в історії: боярин Ратибор / О.В. Колибенко, О.В. Колибенко // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – Вип. 23. – С. 21–28.
6. Колибенко О.В. «Свої погани» Переяславщини (до проблеми локалізації місць поселень переяславських торків) / О.В. Колибенко, О.В. Колибенко // Слов'янські обрії: міждисциплінарний зб. наук. пр. / НАН України. Український комітет славистів. Національна б-ка України ім. В.І. Вернадського. – К., 2006. – Вип. 1. – С. 111–117.

7. Коринный Н.Н. Переяславская земля, X – первая половина XIII века / Н.Н. Коринный. – К.: Наукова думка, 1992. – 312 с.
8. Лаврентьевская летопись (Полное собрание русских летописей. Том первый). – 2-е изд. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 496 с.
9. Літопис Руський за Іпатським списком / авт. перекл., передм. та прим. Л.Є. Махновець. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
10. Повесть временных лет / под ред. В.П. Адриановой-Перетц. – М.:Л.: Изд. АН СССР, 1950. – Ч. 1. – 404 с.
11. Правда Русская. – М.:Л. – Изд. АН СССР, 1940. – Т. 1. – 506 с.
12. Татищев В.Н. История российская в 7 т. / В.Н. Татищев. – М.:Л.: Изд. АН СССР, 1963. – Т. 2. – 352 с.: ил.

REFERENCES

1. Voytovych L.V. Knyazha doba na Rusi: portrety elity / L.V. Voytovych. – Bila Tserkva, 2006. – 784 s.
2. Ipatyevskaya letopis (Polnoe sobranie russkikh letopisey. Tom vtoroy.) – 2-e izd. – М.: Yazyki slavyanskoy kul'tury, 2001. – 648 s.
3. Kolybenko O.V. Volodymyr Vsevolodovych Monomakh: velykyy knyaz kyyivskyy chy «velykyy knyaz pereyaslavskyy»? / O.V. Kolybenko, O.V. Kolybenko // Naukovi zapysky z ukrayinskoyi istoriyi: Zbirnyk naukovykh statey. – Pereyaslav-Khmelnytsky, 2012. – Vyp. 28. – S. 5–19.
4. Kolybenko O.V. Davnoruski toponimy Pereyaslavshchyny / O.V. Kolybenko, O.V. Kolybenko // Naukovi zapysky z ukrayinskoyi istoriyi: zb. nauk. stat. – Pereyaslav-Khmelnytsky: Zoloti lytavry, 2002. – Vyp. 13. – S. 128–139.
5. Kolybenko O.V. Pereyaslavtsi v istoriyi: boyaryn Ratybor / O.V. Kolybenko, O.V. Kolybenko // Naukovi zapysky z ukrayinskoyi istoriyi: Zbirnyk naukovykh statey. – Pereyaslav-Khmelnytsky, 2009. – Vyp. 23. – S. 21–28.
6. Kolybenko O.V. «Svoyi pohany» Pereyaslavshchyny (do problemy lokalizatsiyi mists poselen pereyaslavskykh torkiv) / O.V. Kolybenko, O.V. Kolybenko // Slovyanski obriyi: mizhdystsyplinarnyy zb. nauk. pr. / NAN Ukrayiny. Ukrayinskyy komitet slavistiv. Natsionalna b-ka Ukrayiny im. V.I. Vernadskoho. – K., 2006. – Vyp. 1. – S. 111–117.
7. Korinnyy N.N. Pereyaslavskaya zemlya, X – pervaya polovina XIII veka / N.N. Korinnyy. – K.: Naukova dumka, 1992. – 312 s.
8. Lavrentyevskaya letopis (Polnoe sobranie russkikh letopisey. Tom pervyy). – 2-e izd. – М.: Yazyki slavyanskoy kultury, 2001. – 496 s.
9. Litopys Rusky za Ipatskym spyskom / avt. perekl., peredm. ta prym. L.Ye. Makhnovets. – К.: Dnipro, 1989. – 591 s.
10. Povest vremennykh let / pod red. V.P. Adrianovoy-Peretts. – М.:Л.: Изд. АН СССР, 1950. – Ч. 1. – 404 с.
11. Pravda Russkaya. – М.:Л. – Изд. АН СССР, 1940. – Т. 1. – 506 с.
12. Tatishchev V.N. Istoriya rossiyskaya v 7 t. / V.N. Tatishchev. – М.:Л.: Изд. АН СССР, 1963. – Т. 2. – 352 с.: ил.

Колыбенко Е., Колыбенко А. Первый князь Переяславля Русьского Всеволод Ярославич.

Первый переяславский князь Всеволод Ярославич фактически начал традицию, по которой в дальнейшем князья (его потомки) рассматривали свой переход на переяславский стол как обязательное условие занятия ими в будущем киевского великокняжеского престола. Такое восприятие переяславского княжения было вызвано в первую очередь его сакрально-символическим смыслом, то есть представлениями о сакральности самого города, унаследованной от болгарского Преслава Великого. Всеволод Ярославич сделал

чрезвычайно много для обустройства Переяславля Русьского и углубления его сакрального статуса, превратив окруженную неукрепленными предградиями деревянно-земляную крепость в значительный политический, экономический и религиозный центр Руси. Его последователи вплоть до Юрия Владимировича продолжали обустраивать Переяславль.

Ключевые слова: Всеволод Ярославич, князь, Переяславль Русьский, жизнеописание, город.

Kolybenko O., Kolybenko O. The first prince of Pereyaslavl of Rus' Vsevolod Yaroslavych.

First Prince of Pereyaslavl Vsevolod Yaroslavych actually started the tradition, according to which in the future princes (his descendants) viewed their transition to the throne of Pereyaslavl as a prerequisite to their classes in the future the throne of Kyiv. This perception of Pereyaslavl reign was due primarily to its sacral and symbolic meaning, that is, ideas about the sacredness of the city inherited from the Bulgarian Preslav Great. Vsevolod Yaroslavych did very much for everything Pereyaslavl of Rus' and deepening its sacral status. He turned the unfortified settlements surrounded by half-an earthen fort in significant political, economic and religious center of Kievan Rus'. His followers until Yuri Volodymyrovych continued to equip Pereyaslavl.

Keywords: Vsevolod Yaroslavych, prince, Pereyaslavl of Rus', biography, city.

Одержано 10.09.2014